

BİR OSMANLI BİLGİNİ KETHÜDÂZÂDE ÂRİF VE DİVANI

Taner GÖK*

ÖZET

Osmanlı Devleti tarihinde birkaç asırdır devam eden yenilik çalışmaları 19. asırla birlikte daha geniş bir alana yayılarak devam etmiştir. Başlangıçta askerî alanla sınırlandırılmaya çalışılan bu yenilikler, zamanla toplumun zihniyet dünyasına etki etme imkânı bulmuştur. Bu durum klasik olan her şeyi sorgulamayı beraberinde getirmiş ve divan edebiyatı da bundan payını almıştır. O dönem divanlarında geleneğe tamamıyla uyan şiirlerin yanı sıra muhteva ve şekil özellikleri açısından yeni sayılabilecek şiirler de kendilerine yer bulmuştur. Söz konusu asrın tanınmış bilginlerinden biri olan Kethüdâzâde Ârif, bu fikirlerle yetişerek içinde bulunduğu ortama uygun şiirler yazmıştır. Şair, geleneği devam ettirmesine rağmen bazı şiirlerinde onun klasik yapısının dışına çıkmayı bir kusur olarak görmemiştir. Çalışmamızda Kethüdâzâde Ârif Divanı bu bakış açısıyla ele alınarak içerisindeki şiirlerin muhteva ve şekil özellikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kethüdâzâde Ârif, 19. asır, gelenek, yenilik.

AN OTTOMAN SCHOLAR KETHÜDÂZÂDE ÂRİF AND HIS DIVAN

ABSTRACT

Reform actions, which had been going on for a couple of centuries in Ottoman Empire, continued in 19. century, as well. Although these reforms were initially limited to the military, they were internalized by society over time. As a consequence of this process, people in Ottoman society were able to have a kind of questioning ability the reflections of which were also seen in divan literature. In that century, it was possible to come across with some poems the contents and forms of which are, in a way, new along with poems the contents and forms of which are completely in harmony with those of divan literature products. Kethüdâzâde Ârif, one of the widely known scholars of that century, produced poems in line with the traditions of divan literature. In spite of

* Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tgok@hotmail.com

the fact that he mostly used the characteristics of divan literature, it was not a flaw for him to employ a number of new forms and contents in some of his poems. In this context, the objective of this study is to reveal the content and forms characteristics of Kethüdâzâde Ârif's poems.

Key Words: Kethüdâzâde Ârif, 19.century, tradition, reform.

Giriş

19. asır, Avrupa devletlerinin dünya siyasetindeki egemenliğini artırıp diğer ülkeleri kendi düzenine uymaya zorladığı bir çağdır. Bu gerçeği askerî başarısızlıklar sonucunda anlayan Osmanlı Devleti için değişmekten başka çare kalmamış ve başlangıçta sadece askerî alanda yapılmaya çalışılan ıslahatların çerçevesi, III. Selim'le genişlemiş, II. Mahmut'un tahta çıkmasıyla daha da yaygınlık kazanmıştır.¹

Batı'nın bilgi ve tekniğini alma yönünde gerçekleştirilen ıslahat ve yenileşme hareketlerinin etkisi bu asırda daha yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Bunun sonucu olarak Osmanlı siyasetçi ve edibinin zihniyet dünyasında bir takım değişimler meydana gelmiş ve artık bütün cemiyetin manevî kıymetlerinin düzenlenerek medeniyetin değiştirilmesi fikri ortaya çıkmaya başlamıştır.² Söz konusu bu zihniyet değişiminin etkisi edebiyatta da kendisini göstermiştir.

“Nedim'den sonra ârazı iyiden iyiye görülen, fakat başlangıcı daha evvele çıkan bir zevk bozulması ve dağılışı, ilhâmın umumiyetle küçük ve kelime, ifade oyunlarına dayanan buluşlardan öteye geçememesinden gelen bir yoksulluk, mesnevîlerde Nabî'den beri çalışılan fakat bir türlü sırrı bulunamayan bir yerli icat arzusu, daha ziyade nesre ait hususiyetlerin artması, bu yarım asrın şiirinin de esas vasıflarıdır.”³

Bu asırda birçok şair yetişmesi geleneğin devam ettiğini gösterse de bunlar arasında edebiyata soluk aldırarak, kendisinden sonrakileri etkileyerek klasik edebiyatın ömrünün uzamasını sağlayabilecek bir şair çıkmamıştır. Kaynaklarda şairliğinden ziyade engin bilgi birikimiyle adından söz ettiren Kethüdâzâde Ârif Efendi, bu asırda yetişip içinde bulunduğu çağın edebiyat

¹ Osman Horata, *Has Bahçede Hazan Vakti*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s. 257.

² Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (Haz. Abdullah Uçman), Yapı Kredi Yayınları, 2. b., İstanbul, 2007, s. 66-70; E. J. Wilkinson Gibb, *Osmanlı Şiir Tarihi III-V. Cilt*, (Çev. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 514-517.

³ Tanpınar, *a.g.e.*, s. 81.

ortamından etkilenen bir şairdir. Kethüdâzâde Ârif Efendi'nin hayatına dair daha önce bazı çalışmalar⁴ yapıldığı için biz burada söz konusu çalışmalardan da yararlanarak şairin hayatı hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

1777 yılında İstanbul'da doğan Kethüdâzâde Ârif, darphane eminliği ve III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'ın kethüdâlığını yapmış olan Yusuf Ağa'nın torunudur. İlk tahsilini İstanbul'da gören Ârif Efendi, babası Sadık Efendi Medine kadısı olunca onunla beraber Medine'ye gitmiş ve İstanbul'a döndükten sonra tahsile başlayarak edebiyat, Farsça, matematik, astronomi, felsefe ve tasavvuf gibi ilim dallarından icazet almıştır. 1795 yılında imtihanla müderrislik ruusu alan Ârif Efendi, bundan sonra meslek hayatına atılmış ve 1822'de Halep, 1832'de Bursa mevleviyetlerinde bulunmuştur. 1836'da Mekke, 1838'de İstanbul ve 1847 yılında da Anadolu kazaskerliği payelerini alan şair, 1849 yılında vefat etmiştir.

Kethüdâzâde Ârif'in hayatı ve edebî kişiliği hakkında tezkirelerde ve edebiyat tarihlerinde çeşitli bilgiler mevcuttur. Muallim Naci Efendi, mecmuasında; "... *Divançe'den istidlâl olunduğuna göre, o milletin şiirde birinciliği kazananlarından değil, bunların vasat olanlarından bile sayılmaması lâzım gelir. Olabilir ya! Bir adam hâkim olur da şâir olamaz. Bununla beraber hoşça beyitleri de yok değildir. Binaenaleyh, şairler arasına katılabilir. Denilebilir ki, en değerli şiirleri kendisine isnat olunan zarîfâne fıkralardır.*"⁵ diyor. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal şair hakkında; "*müşarünileyh, seksen senelik hayatını ilme vakfeden erbâb-ı kemaldendir. Evail-i ömründen son nefesine kadar müracaat edenlere tâlim-i ulûm etti.*"⁶ şeklinde bilgi vermektedir. Bunların yanı sıra kaynaklarda onun şairliğini öven ifadeler de vardır; "*Müşârün-ileyh ulûm-ı akliye vü nakliye ve fûnûn-ı Arabiye vü Fârisiyede bî-misl ü hemtâ bir şâir-i maâni-âşinâ olup mürettep Dîvân-ı belâgat-ünevânı vardır.*"⁷

⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Nizam-ı Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethüdâsı Meşhur Yusuf Ağa ve Kethüdâzâde Ârif Efendi", *Bellekten*, C. XX, S. 79, Temmuz, 1956, s. 515; İsmail Erdoğan, "Kethüdâzâde Ârif Efendi ve Felsefî Görüşleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 1, Elazığ, 2005, s. 171-188; Emîn Efendi, *Osmanlı Hayatından Kesitler Menâkıb-ı Kethüdâzâde El-Hâc Mehmed Ârif Efendi*, (Haz. Hasan Gürkan ve Hür Mahmut Yücer), İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.

⁵ Muallim Naci, *Osmanlı Şairleri*, Akçağ Yayınları, (Haz. Cemal Kurnaz), 3. b., Ankara, 2000.

⁶ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, (Haz. M. Kayahan Özgül), Ankara, 2000, s. 48.

⁷ Ömer Çiftçi, *Hâtimetü'l-eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri, s. 282.

Kethüdâzâde Ârif'in hayatına dair asıl bilgileri kendi öğrencilerinden biri olan Emin Efendi'nin şairin hayatını anlatmak amacıyla yazdığı *Menâkıb-ı Kethüdâzâde El-Hâc Mehmed Ârif Efendi* adlı eserden öğreniyoruz. Buna göre hayatı boyunca birçok şiir söyleyen şairin elli yaşına kadar yazdığı şiirlerini Arnavut uşağının kaybetmesi nedeniyle bugün elimizde şiirlerinin sadece bir kısmı yer almaktadır. Kethüdâzâde, elli yaşından sonra yazdığı şiirlerini istinsah ederek öğrencisi Tevhid Efendi'ye vermiş, o da bu divanı hicrî 1271'de bastırmıştır.

Divanın Muhteva ve Şekil Özellikleri

Hakkında bilgi veren kaynakların ortak görüşüyle Kethüdâzâde Ârif'in yaşadığı dönemin önemli ilim adamlarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Ancak o, tüm bu geniş bilgisine rağmen eser yazmak yerine o zamana kadar yazılan eserlerin anlaşılması gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle onun tek eseri 19 varaktan oluşan divanıdır. Söz konusu divan hacim olarak oldukça küçük olmasına rağmen müretteb bir divan özelliği göstermektedir. Divanda yer alan şiirlerin tür ve şekil özelliklerinde geçmişi birkaç asır öncesine dayanan yeniliğin izleri bulunmaktadır. Zira bazı şiirlerde geleneğin kuralları, olduğu gibi korunurken bazılarında ise içinde bulunulan çağa özgü farklılıklar dikkat çekmektedir.

XVIII. asırla birlikte divan tertiplerinden başlayıp şiirlerin nazım şekli ve nazım türlerine doğru genişleyen bir dizi yenilikler görülmüştür.

*“Şiirlerin nazım şekline göre sıralanması, tematik özelliklerin hiçe sayılması manâsına gelir ki, yenileşmekte olan şairin bunu kabullenmesi mümkün değildir. O sebeple, tematik alanı, en belirgin olan nazım şeklini, kasîdeyi hedef alarak bir küçük hareket başlatılır. Buna göre, madem ki kasîdelerin temel özelliği medhiyedir, o hâlde, başka nazım şekilleriyle yazılmış olsa da birinin medhini yapan her şiir, dîvanda kasîdelerin arasında yer almalıdır. Gazel, kıt'a, mesnevî gibi, adı sanı belli birini medhetmek kasdiyle kullanılmayan nazım şekilleri de kasîdenin fonksiyonunu üstlenmektedir.”*⁸

Bu durumun çeşitli örnekleri bu divanda da bulunmaktadır. Divan tertibinde, kıt'alar arasında yer alması gereken iki kıt'a, kasideler arasında yer almıştır.

⁸ M. Kayahan Özgül, *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle Modern Türk Şiirine Doğru*, Hece Yayınları, Ankara, 2006, s. 177.

*Şeh-i Maḥmūd Ḥânuḡ verziş-i ta'limine taḥsîn
'Adûnuḡ gûş-ı hûşun yanıldır bu bâng-i sûr-efzâ (D-13.1)⁹*

*Tüfeng ü topunuḡ ârâzı ra'd u berk ile hem-ser
Zemîn-i âsmâna dönderir ol şâh-ı müsteânâ (D-13.2)*

Ayrıca Kethüdâzâde Ârif, bazen kasideyi tür olarak değerlendirip değişik nazım şekillerinin içine kasidenin temasını yerleştirmiş, bazen de şekil olarak kabul edip kasidenin asıl konu ve bölümlerinin yerine bambaşka konular eklemiştir. Şair, bu duruma örnek olarak, kaside nazım şeklini kullanarak “Kaşide-i târiḡ-i lihye” başlıklı bir tarih şiiri yazmıştır. Bununla şiirde hem methiye hem de tarih düşürmeyi amaçlamıştır. Buradan da şairin kasideyi bir tür olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu başlığa rağmen şiir, şekil olarak kaside değil kıt'a şeklindedir. İlk beyti musarra olmayan şiirin son beytinde tarih düşülmüştür.

Kaşide-i târiḡ-i lihye

*Meḥmed Beg Efendi mazhar-ı genc-i sa'âdet kim
Seḡâ-yı tab'ına reşk-âver eyler baḡr ile kânu (D-32.1)*

*İki târiḡ-i cevher-dâr ile gülzâr-ı medḡinde
Kalem-i şebnem-şıfat 'ârif-i leḡâfet gördi erzânı (D-32.12)*

Divanda yer alan ilgi çekici noktalardan biri de “Der-sitâyîş-i ḡazret-i Neccâr-zâde ḡuddise sırrahu” başlığını taşıyan ve sadece bir beyitten oluşan bir şiirin kasideler arasında yer almasıdır. *Menâkıb*'dan öğrendiğimize göre şair, bu beyti Nakşibendî tarikinin önemli şahsiyetlerinden Neccâr-zâde Rıza Efendi için söylemiş ve bu haliyle de divanına eklemiştir.

Der-sitâyîş-i ḡazret-i Neccâr-zâde ḡuddise sırrahu

*Göñül ta'mîrini ister iseḡ dünyâ vü 'uḡbâda
Teveccüh eyle gel rûh-ı şerîf-i ibn-i Neccâra (11.1)*

Kethüdâzâde Ârif, kasidelerinde memduhlarını kalıplaşmış ifadelerle değil, başta Nef'î ve Şeyh Galip olmak üzere bazı şairlerin yaptığı gibi gerçek başarıları ve özellikleri ile övmüştür. Bu nedenle onun III. Selim ve Koca Yusuf Paşa'ya yazdığı kasidelerinde döneme ait önemli tarihî olayların dile getirildiğini görebiliyoruz. Şair, 1798 yılında Napolyon Bonapart'ın Mısır'a

⁹ Bu eser üzerine yaptığımız yüksek lisans tezinde divandaki bütün şiirler tür ve şekil ayrımı yapmadan numaralandırılmıştır. Parantez içerisindeki sayılardan birincisi şiir numarasını, ikincisi ise şiirin beyit numarasını göstermektedir. Bkz. Taner Gök, *Kethüdâzâde Ârif Divanı İnceleme-Metin*, (Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2010.

saldırması üzerine Osmanlı ordularının Mısır'ı başarıyla savunuşundan övgüyle bahsetmiştir.

Bahâriyye der-sitâyîş-i Sulâtân Selîm

.....
Mısır'a zünnâr gibi şarkmış iken kâfirler
Paneport ile cünûdı çü şeyâtîn-ı recîm

Başdırup Nîl-şifat 'askerin irsâl itdi
Havf-ı füc'etle geberdi çoğı ol kavm-i le'im

Haremeyn bâbını pâk eyledi nâmahremden
Yolladı kavm-i dalâlâyîni hep tâ-be cahîm

Ümm-i dünyâya zafer bulma gibidir bu fütûh
Yâver oldı aña ol 'avn-i Hudâvend-i Rahîm

Böyle bir kâfire çün eyledi gâlib anı Haqq
Ba'de-zîn cümle 'adû hâşıl ider havfla bîm
Bu meserretle ider halkı yek beden ihyâ
Bu haberlerle olur şahrla a'dâ tsmîm (12.25-30)

Divanda yirmi iki kıt'a bulunmaktadır. Bunların on yedi tanesi tarihlerin, ikisi kasidelerin içerisinde, üç tanesi de "Kıt'ât" başlığı altında yer almaktadır. Vefatlar için yazdığı şiirlerde mahlas kullanmayan şair, doğum için düştüğü bir tarihte mahlasını kullanmıştır. Şair, bunun yanı sıra tarih düşürdüğü kıt'alara başlık eklerken, kasideler arasında yer alan ve II. Mahmut'u övdüğü iki kıt'a da dahil olmak üzere diğer kıt'alarda başlığa yer vermemiştir.

Kethüdâzâde Ârif, gerek derslerinde gerekse katıldığı ilmî toplantılarda sık sık şiirler söylemiş bir şahıstır. Özellikle öğrencileri tarafından bir ilim hazinesi olarak kabul edildiği için söylediği birçok şey yazıya aktarılmış ve bu yapılırken birçok şiiri de bunlar arasında yer almıştır. Şair, *Menâkıb*'da rastladığımız ve bazıları o an birkaç beyit ya da mısra halinde söylenmiş ancak daha sonra tamamlanmamış bu şiirlerin bir kısmını divanına eklemiştir. Bu nedenle divanda müfretler haricinde de tamamlanmamış şiirlere rastlayabiliyoruz. Bunlardan biri de tek beyitten oluşan Farsça bir tarih mısraıdır. Şair, bu mısraa başlık da koyarak tarihler arasında yer vermiştir.

Târîh-i lihye

Çü güft kâşîd-ı târîh hatt-ı Âgâh Şeref¹⁰ (31.1)

¹⁰ Tarih habercisi şöyle dedi: Agah Şeref'in hattı.

Kethüdâzâde, “*Târîh-i hitân*” başlıklı şiirinde kasidenin bölümlerine yer vererek kıt’ayı kasideye yaklaştırmış ve bir sünnet düğününü anlattığı şiirinin ilk sekiz beytini kasidelerdeki nesib bölümü gibi düzenleyerek çeşitli tasvirler yapmıştır.

*Ne sūr-ı bî-behâ kim mişlini görmüş değil gerdûn
Ki etfâl-i nücumı aldı çıkdı seyr-i sūr’atle (21.1)*

*Ne sūr-ı bî-bedel kim zevk-bahş-i câvidânıdır
Şikest eylerdi câmin görse Cem bu sūrî ‘ibretle (21.2)*

*Ne sūr-ı pür-ıtarab kim hoşkabâzî hoşkası cân
Hezârân câm-ı Cem-veş neş’e bahş eyler nezâretle (21.3)*

Söz konusu şiirin nesibten sonraki bölümleri yine kasideye uygun olarak medhiye ve dua şeklinde devam etmiş, son beyitte de tarih düşürülmüştür.

*Cenâb-ı hazret-i Ken’ân Efendi rûkn-i devlet kim
Revâdir muṭrib olsa bezmine zühre tarâvetle (21.9)*

*Zemîn üzre açınca bâl ü per murğ-ı şinâsi çün
Şu’ûd eylerdi nâmu zürde-i a ‘lâya rif’atle (21.11)*

*Ma ‘ârif ehliniñ kadrin bilür âyinedir kalbi
Mücellâdır muşaffâdır velî sırr-ı nezâketle (21.12)*

*Ferahle şâd u hurrem ola dâ’im zât-ı pür-cûdu
Hüdâ ‘ömr-i şerîfin eylesün eفزûn devletle (21.17)*

*Bu sūr-ı bî-nazîr-i revnağ-efzâyı görenler hep
Büt-i ferhâl ü çîn-âsâ ser-â-ser kaldı hayretle (21.18)*

*Teferruc ile sen de ‘Ârifâ tarh eyle bir târîh
Ne ‘alâ sūr-ı memdûh oldu dünyâ ne leâfetle (21.19)*

Tarihler, önceleri önemli hadiseler için yazılır ve düşülen tarih devletin önemli şahıslarından birini mutlaka ilgilendirirdi. Çünkü tarihler, zamanla tıpkı kaside gibi önemli kişilere sunulacak karşılığında caize beklenen bir metâ haline gelmiştir. Yani sıradan insanın sıradan hayatına ait olaylara tarih düşürülmesi çok nadir görülen bir durumdu. Ancak bu gelenek Sürûrî ile birlikte zayıflamıştır¹¹. Özellikle 19. asırda, tarih düşürme oldukça yagınlaşmış ve sıradan olaylara bile tarih düşürülmüştür. Kethüdâzâde Ârif’in divanında tarih düşürme sayısının diğer şiirlere oranla bu kadar fazla olmasının sebebi bu duruma bağlanabilir. Şair, doğum ve ölümlerden tanıdıklarının dükkan

¹¹ Özgül, *a.g.e.*, s. 237-238.

açmalarına ya da sakal tıraşı olmalarına, sünnet düğünlerinden şeyhülislam olunmasına kadar geniş bir yelpazede tarih düşürmüştür. Tarihlerde dikkati çeken nokta ise Osmanlı tarihinde yenilikçi çalışmalarıyla tanınan III. Selim ve II. Mahmut dönemi şairleri arasında yer alan Kethüdâzâde Ârif'in, on yedi tarih kıt'asından sadece ikisini bu iki padişahın yaptıkları çalışmalara ayırmasıdır. Bunlardan biri, II. Mahmut'un tamir ettirip kullanıma açtırdığı Nusretiye Camii için yazdığı on beş beyitlik bir tarih kıt'ası, diğeri de III. Selim'in yaptırdığı bir sebile düşülen ve on dört beyitten oluşan bir kıt'adır. Çok sıradan olaylara bile tarih düşüren şair, Nizam-ı Cedit'in kurulması, yeniçeriliğin kaldırılması, Tanzimat Fermanı gibi oldukça önemli tarihi olayların hiçbirine tarih düşürmemiştir.

Divanda, üç tane tahmis bulunmaktadır. Bunlardan biri Nabi'nin diğeri de Talib'in bir gazeline yapılmıştır. Tahmis, genellikle gazel ya da kasidelere yapılırken, şair, Mevlevî ayinlerinden Sûz-ı Dil ayin-i şerifinin üçüncü selamında yer alan M. Zekâî Dede tarafından bestelenen iki beyti tahmis etmiştir.

Tahmîs

*Bağ o şehin gamzesi hâlâtına
Sinede ki ya'nî cerâhâtine
Neyledi gör gönli harâbâtına
Âh güzelin 'aşkına hâlâtına
Yandı yürek 'aşkı harârâtına (34.1)*

*Böyle cefâ-cûya gönül vir-meyim
Bî-hude bâr-ı âlâmın çek-meyim
Şubh u mesâ âh u fiğân itmeyim
And içeyim gayrı güzel sevmeyim
Tanrıya vü Tanrınınuñ âyâtına (34.2)*

Kethüdâzâde Ârif, Mevlevî ayinlerinden ve Abdurrahim Dede tarafından bestelenen Irak ayin-i şerifinin üçüncü selamında yer alan bir beytin üzerine üçer mısra ekleyerek, beş bentten oluşan bir şiir meydana getirmiştir. Daha çok bir tahmis özelliği gösteren şiirine şair, başlık olarak "Terci'-i bend-i muhammes berâ-yı maṭla'-i Mevlânâ-i kud-dise sır-rahu" başlığını koymuştur.

Terci'-i bend-i muhammes berâ-yı maṭla'-i Mevlânâ kud-dise sır-rahu
*'Alîl-i la'l-i le-bim ben lu'âbî neyleyeyim
Pür itdi 'âlemi eşkim sehâbî neyleyeyim
Gönül ki hâne-i mâtem riyâyı neyleyeyim*

*Gözüm ki kana boyandı şarâbı neyleyeyim
Ciger ki odlara yandı kebâbı neyleyeyim (37.1)*

Kethüdâzâde Ârif Divanı'nda, ikisi Farsça olmak üzere toplam otuz gazel bulunmaktadır. Mürettep bir divanda gazeller kafiyelerine dikkat edilerek Arap alfabesine göre sıralanır ve her harften en az bir gazel yazılmaya çalışılır¹². Bu divanda ise şiirler Arap alfabesine uygun sıralanmış ancak kafiye oluşturulurken bütün alfabe yerine on dört harften yararlanılmıştır.

Şair, bazı gazellerde formal değişikliklerden ziyade muhtevada değişikliklere gitmiştir. Bunu da bir gazelini adeta kaside gibi yazarak göstermiştir.

“Tarih boyunca gelenek, kasîde ile gazelin arasındaki mesafeyi açmaya çalıştıkça şairlerin de kapatma gayretlerinin sürdüğü hissedilir. Bu gayretler, yenileşme hareketleri içinde özel bir mânâ kazanmaya başlar. Artık şair, gazele kasîdenin tematik bütünlüğünü taşımak amacıyla de çabalamaktadır. (...) Gazel ile kasîdenin birbirine temas ettiği noktada “gazel-i müzeyyel”in geliştirilmesine gayret edilişi bu bakımdan önemli bulmak gerekir. Poetik olarak bakıldığında, tamamlanmış bir gazelin zeyle ihtiyacı duyması, henüz tamamlanmadığı ve daha söyleneceklerin bulunduğu mânâsına gelmez mi? Oysa gelenek, gazele eklediği zeyle onu “tegazzül”den sonra “medhiyye” bölümü yer alan bir kasîde parçası olarak algılamaya çalışır.”¹³

Bu durumu tam manasıyla örneklendirecek bir gazel, bu divanda yer almaktadır. Şair, gazeline tahallus beytinden sonra Hoca Neş'et'i öven beş beyit eklemiştir. Zira *Menâkıb*'daki bilgiye göre Kethüdâzâde, Hoca Neş'et'ten ders almıştır. *“Hoca Efendimizin kendisinin okuduğu hoca efendilerden en ziyâde sevdiği Hoca Neş'et Efendi'dir. Ondan sonra Ayvânsarâyî Münzevî Afîfi Efendi'dir. Bu iki zâtın menâkıb ve fezâilinden çok şeyler nakl buyururlar idi.”¹⁴*

.....
*Mağzımız bilmem bizim 'akreb mi şokdı 'Ârifâ
Çerh-ı mînâ-fâmdan tiryâk-i şefkat bekleriz
Hâzret-i üstâd Neş'etdir devâ-sâz-ı cihân
Şanma Eflâun'dan dârû-yı illet bekleriz*

¹² Cem Dilçin, “Divan Şiirinde Gazel”, *Türk Dili Dergisi*, 1986, s. 78-248.

¹³ Özgül, *a.g.e.*, s. 216.

¹⁴ Gürkan-Yücer, *a.g.e.*, s. 397.

*Simden keçkûl ile feyz-i ricâ eyler felek
Bir bölük bî-çâreyiz hem biz de nevbet bekleriz*

*Neş'e-bahş bezm-i iclâlinde yok derd-i humâr
Şâd u handândır çıkan bir bâb-ı devlet bekleriz*

*Bir gülsitân-ı şafâ-ender-şafâdır meclisi
Nûr-sân goncayız hep cây-ı rif'at bekleriz*

*Lihye-gâh-ı hazret-i Peygamberide dâimâ
Dest açup haqqâ du'asında icâbet bekleriz (52.8-13)*

Kethüdâzâde, yazdığı bir gazelinde Nazım Efendi adlı bir şahsın gazelini övme amacını güderek gazeli yine kasideye yaklaştırmıştır. Gazelin bazı beyitleri şu şekildedir.

*Zihî hoş bir gazel kim cümleyi itmişdi mestâne
Ma'nî-i laîfî bî-tekellüf tavr-ı rindâne (67.1)*

.....
*İder elbette ezber her gören bu dürr-i güftârı
Hayât-ı câvidân zirâ virür hep ehl-i 'irfâne*

*Bu tarz-ı nev-zemîne mümkün olmazdı cevâb aşlâ
Eğer tanzîr için irsâl olunsa ehl-i İrâne*

*Söz olmaz 'Ârifâ Nâzım Efendi şi'rine elhâk
Eğer ta'riz iden var ise çıksun söyle meydâne (67.8-10)*

Divanda bir tane de nazire bulunmaktadır. Kethüdâzâde Ârif, dönemin havasına uyarak şöhretli şöhretsiz her şaire nazire yazmamıştır. Divanında yer alan nazireler ve tahmisler geçmiş dönemlerin önemli şairlerinin şiirlerine yapılmıştır. Bunlardan biri de Şeyh Galib'in "olmasın bir kimsenin" redifli gazeline yapılan ve divanda elli dördüncü sırada yer alan tanzirdir. Şeyh Galib'in şiiri sekiz beyit olmasına rağmen Kethüdâzâde Ârif'in naziresi altı beyittir, ayrıca şiir mısra ile bitmektedir.

.....
*Gâlib-i üstâd-veş güftârı derd-âlûd olur
Câm-ı gamla gönlü mahmûr olmasın bir kimseniş (54.6)*

Âfitâb-âsâ doğar mı 'Ârifâ maşşûdumuz (54.7)

Divanda beşer bentten oluşan iki tane de şarkı bulunmaktadır. Kethüdâzâde Ârif, mutasavvıf bir yapısı olmasına rağmen kendisine has bir yaşam sürmüştür. Batıya dair bilgileri olan, Osmanlının yenileşme çabalarını destekleyen ve bu yenilikçi yapısını Beşiktaş ilim cemiyetindeki faaliyetleriyle

de göstermiş bir şahsiyettir. Azınlık mahallelerinde gezmenin bile hoş karşılanmadığı dönemlerde Kethüdâzâde, başında kavuğuyla azınlıkların düzenlediği balolara bile katılmıştır. *Menâkıb*'da şair bunu bizzat kendisi dile getirmiştir:

*“Yeniçerilerin hüküm sürdüğü zamanlarda Beyoğlu'nda Erguvânî Kilise'ye gider, yukarıya çıkar sâkit ve hamûş oturur, başımdan kavuğu çıkarmazdım. Enfiye verirler, odalarına götürürler, hoşlanırlardı. Vaktinde İngiliz balosuna dahi giderdim. Belki 500, 600 kara şapkalı Frenk bulunur, benden başka Müslüman bulunmazdı. Ben kavuk üzerinde beyaz sarıkla otururdum. O kadar Frengin içinde bir Müslüman bir tuhaf olurdu. Amma yeniçeriler kaldırıldıktan sonra gitmedim.”*¹⁵

Bütün şairler gibi Kethüdâzâde'nin divanındaki şiirlerin de tamamı aynı estetik güzelliğe sahip değildir. Bazı şiirleri beğenilip bestelenecek kadar dikkat çekmiştir.¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kethüdâzâde Arif'in şairlik yeteneğinin derecesini şu sözlerle dile getirir; *“Kethüdâzâde'nin şiirleri orta derecelidir; şiirlerini, şiir olsun diye değil sunuhat olarak kaleme almıştır. Divançesinde oldukça güzel beyitler vardır.”*¹⁷

Şair, özellikle kasidelerinde, zaman zaman ağırlaşan bir dil kullansa da genel itibariyle şiirlerinin dili sade ve anlaşılırdır. Bazı tarih kıt'alarında oldukça akıcı ve tahkiyeli bir dil kullanmıştır. Bir dükkân açılmasına düştüğü tarihte şiiri nesre yaklaştırarak karşısında biri varmışçasına akıcı bir şekilde dükkânın açılış hikâyesini anlatır.

.....
Didiler zümresiniñ pîrleri
Cem' olup bir yere mânende-i câm
Pîrimiz ya'ni habîb-i neccâ
Îl olmaz buña ey pîr-ı zamân
Çevirip sübha-i târ ehli
Gezme sen böyle perîşân nigerân
Yanımızda saña dükkân açalım
Olasın sen dañi üstâd-ı cihân

¹⁵Gürkan-Yücer, a.g.e., s. 241.

¹⁶Divan'da sekizinci sayfanın kenarında yazılı olan bir notta; *“Der-ı hak-ı şâh-ı vilâyet”* başlıklı şiirin bestelendiği belirtilmektedir.

¹⁷Uzunçarşılı, a.g.e., s. 515.

*Geçdi dükkâna hele âhir-i kâr
Çok du 'â oldu aña böyle hemân (24.10-15)*

.....
*Şair, ahenkli bir söyleyişi olan musammat kaside örneği de vermiştir.
Yâ şâhibe 'l- 'allâme yâ Aḥmede 'r-Rifâ 'î
Yâ bâhire 'l-kerâme yâ Aḥmede 'r- Rifâ 'î (8.1)*

*Sen seyyîd-i cihânsın hem şâh-ı kün-fekânsın
'Âlemde sırr-ı cânslın yâ Aḥmede 'r-Rifâ 'î (8.2)*

Kethüdâzâde Ârif, divanında Mevlâna, Abdülkadir Geylânî, Seyyid Ahmed Rıfâî gibi din büyüklerine kasideler yazmıştır ve şiirlerinde kuvvetli bir Hazret-i Ali sevgisi dikkati çekmektedir. Şairin bu özelliğinin etkisi kasidelerin tertibi ve bazı şiirlerinin muhtevasına yansımıştır. Divanına Hazret-i Ali'nin övüldüğü Farsça bir dörtlülle başlayan şair, normalde Hazret-i Muhammed'e yazdığı kasideleri bitirdikten sonra Hazret-i Ali'yle ilgili kasidelere geçmesi gerekirken böyle yapmamış, na'larını ve Hazret-i Ali'ye yazdığı medhiyelerini karışık sıralamıştır.

Divan şiirinde kafiye'nin bütünleyicisi ve zenginleştiricisi olarak redife çok yer verilmiştir. Redif, şiirde ses ve anlamın odak noktasıdır.¹⁸ Divanda kullanılan 40 tane rediften 9'u ek seviyesinde rediften oluşmaktadır. Şair, kullandığı rediflerin büyük çoğunluğunu kelime düzeyinde oluşturarak redifin anlamsal bütünleyiciliğinden yararlanmış. Çünkü kelime seviyesindeki rediflerle metnin konusu arasında bir ilişki vardır. Redif şiirde ahengi artırdığı gibi şiirin çağrışım dünyasını da zenginleştirir. Bazı redifleri hem söyleyiş hem de anlam itibariyle redifin söz konusu bu özelliklerini etkileyici bir şekilde yansıtmaktadır.

*İşte bâzâr-ı cihân bir varimiş bir yogimiş
Çeşm-i ahvâlde 'iyân bir varimiş bir yogimiş (53.1)*

*Neş 'e-i vaşl ile telḥ-âb-ı ḥumâr-ı hicrân
Bezm-i meyden bu beyân bir varimiş bir yogimiş (53.2)*

.....
*Ruḥ kim verâ-yı kâkül-i terden zuhûr ider
Güyâ ki âfitâb seherden zuhûr ider (48.1)*

¹⁸ Muhsin Macit-Uğur Soldan, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2004, s. 181.

.....
Fitne-i devr-i kamer şevket-i çeşm-i siyehiñ
'Ukde-i sırr-ı kader rif'at-i çeşm-i siyehiñ (56.1)

Hudâya reh-nümâ kıl şem'-i 'aşkıñ bu siyeh-kâre
Beyâbân-ı talebde râh pinhân oldu gitdikce (66.5)

Ėamzesi ser-tîz-i hûn-h'ârıñ elinden dâd dâd
'Aşıka dâ'im cefâ-kârıñ elinden dâd dâd (47.1)

Sonuç

19. asır şairlerinden Kethüdâzâde Ârif'in divanını tanıtmaya çalıştığımız bu makalede, o dönem hakkında verilen hükümleri destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. Çalışmamızda, yenilik olarak dile getirdiğimiz konuların sadece bu dönemde var olduğu iddiasında değiliz; zira, nazım şekillerinde ve türlerinde görülen bir takım değişimlerin izlerine geleneğin kendini koruyan yapısına rağmen önceki asırlardan beri rastlanmaktadır. Bu çalışma sayesinde, gelenekte meydana gelen değişim ve dönüşümün izdüşümlerinin sıradan bir şairin eserine bile ne oranda yansıdığı tespit edilme imkanı bulunmuştur. Hem bu asrı edebî ve tarihî açıdan inceleyen eserlerin verdiği bilgiler hem de yapılan çalışma sonucunda görüldü ki; divan edebiyatının sonlandığı bu son dönemde, her şeye rağmen geleneğin klasik formları kullanılmaya devam edilmiştir. Ancak gerek yenilik düşüncesi gerekse değişen zihniyet dünyası bu dönem şairlerin biçim ve içeriklerinde bazı değişimlere neden olmuştur. Özellikle “*Ben yaptım, oldu.*” mantığıyla hareket eden bazı şairler, bu değişimin derinleşip genişlemesinde etkili olmuşlardır. Kethüdâzâde Ârif gibi o dönemde divan edebiyatı geleneğini sürdüren birçok şairde bu olumsuz etkiler sonucunda geleneğin kurallarına olan bağlılık zayıflayıştır. Bu durum birkaç asırdır devam eden çözülmeyi daha da hızlandırmıştır.

KAYNAKLAR

ÇİFTÇİ, Ömer, *Hâtimetü'l-eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Kültür Eserleri.

DİLÇİN, Cem, “Divan Şiirinde Gazel”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)*, 415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 78-193.

EFENDİ, Emîn, *Osmanlı Hayatından Kesitler Menâkıb-ı Kethüdâzâde El-Hâc Mehmed Ârif Efendi*, (Haz. Hasan Gürkan-Hür Mahmut Yücer), İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.

ERDOĞAN, İsmail, “Kethüdâzâde Ârif Efendi ve Felsefî Görüşleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 1, Elazığ, 2005, s.171-188,.

GIBB, E. J. Wilkinson, *Osmanlı Şiir Tarihi III-V. Cilt*, (Çev. Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

GÖK, Taner, *Kethüdâzâde Ârif Divanı İnceleme-Metin*, (Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep, 2010.

HORATA, Osman, *Has Bahçede Hazan Vakti*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.

İNAL, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri* (Haz. M. Kayahan Özgül), Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

MACİT, Muhsin-SOLDAN, Uğur, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2004.

NACİ Muallim, *Osmanlı Şairleri* (Haz. Cemal Kurnaz), Akçağ Yayınları, 3.b., Ankara, 2000.

ÖZGÜL, M. Kayahan, *Dîvan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle Modern Türk Şiirine Doğru*, Hece Yayınları, Ankara, 2006.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (Haz. Abdullah Uçman), Yapı Kredi Yayınları, 2. b., İstanbul, 2007.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, “Nizam-ı Cedid Ricalinden Valide Sultan Kethüdâsı Meşhur Yusuf Ağa ve Kethüdâzâde Ârif Efendi”, *Bellekten*, C. XX, S. 79, Temmuz, 1956, s. 51